

УДК 342.56

DOI <https://doi.org/10.32782/pnuola.v32.2023.2>

І. В. Бондар, Ю. М. Басюк

СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ АДВОКАТАМИ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Свобода вираження поглядів адвокатами залишається дискусійною темою досить тривалий проміжок часу. Право на свободу вираження поглядів не є абсолютним та може мати певні обмеження. Наявність таких обмежень в діяльності адвоката викликані соціально-правовим статусом адвокатури та функціями, що делеговані їй державою. І хоча межі свободи вираження поглядів адвокатами окремо не передбачені відповідними нормами, проте ми презюмуємо, що вони існують і тому виникає наявна потреба їх окреслити, спираючись на практику Європейського Суду з прав людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Важливі питання досліджуваної проблеми розглядалися в багатьох працях вітчизняних науковців як Н.М. Бакаєнова, А.М. Бірюкова, Г.В. Бойко, Н.І. Бочуляк, Й.Л. Бронз, Т.В. Варфоломєєва, Т.Б. Вільчик, А.В. Грубський, А.В. Діхтярь, О.Р. Кібенко, Д.В. Кухнюк, О.М. Овчаренко, Н.М. Фешик, Я.В. Фляжнікова, О. Г. Яновська тощо. Вагому роль відіграють наукові дослідження, що здійснюються міжнародними інституціями, такими як Міжнародна асоціація адвокатів (ІВА), Рада адвокатів та юридичних товариств Європи (ССВЕ) тощо. Орієнтиром для досліджень у сфері свободи вираження поглядів адвокатами слугує також практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Водночас, не применшуючи значення цих та великої кількості інших досліджень, зазначимо, що сьогодні дискусійними залишаються окремі аспекти свободи вираження поглядів адвокатами. В умовах глобалізації та інформатизації всіх сфер життя постають нові виклики, зокрема й до професійної адвокатської діяльності.

Метою статті є дослідити особливості правового регулювання свободи вираження поглядів адвокатами, уніфікувати підходи до визначення меж вказаної свободи, проаналізувати практику ЄСПЛ щодо захисту прав адвоката на вираження своїх поглядів та на основі цього запропонувати перспективи вдосконалення національного галузевого законодавства у досліджуваній сфері.

Виклад основного матеріалу. Конституція України у ст. 34 проголошує, що кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне

вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір [1]. Вказана конституційна норма закріплює право людини і громадянина в Україні на свободу вираження своїх поглядів. Чи є таке право абсолютним? Очевидно, що ні, оскільки закон передбачає підстави обмеження такого права. Особливо яскраво це проявляється в умовах воєнного стану, коли інформаційна безпека стала однією з основних складових національної безпеки.

Адвокатська професія є особливою за своєю природою. Враховуючи ту роль, яку виконує адвокат, до його морально-етичних якостей та до його поведінки держава і суспільство висувують високі вимоги, які певним чином опосередковані у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [2] та у Правилах адвокатської етики [3].

Вказані нормативні акти прямо не врегульовують право адвоката на вираження своїх поглядів. Винятком можемо вважати адвокатську таємницю, розголошення якої прямо забороняється. Проте ми презюмуємо, що мають місце певні додаткові обмеження у вираженні своїх поглядів адвокатами.

На нашу думку, розпочати визначення ступеню обмеження права на свободу вираження поглядів адвокатами з принципу політичної нейтральності, який є обов'язковим для окремих юридичних професій для (суддів, прокурорів тощо), для працівників правоохоронних органів, для працівників державної служби тощо. Сутність принципу політичної нейтральності полягає у недопущенні впливу політичних поглядів на дії та рішення уповноваженої особи, а також в утриманні від демонстрації свого ставлення до політичних партій, демонстрацій власних політичних поглядів під час виконання посадових обов'язків.

Стосовно адвоката поняття політичної нейтральності не вживається взагалі. Лише у п. 5 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про статус народного депутата України» [4] вказано, що адвокатська діяльність є несумісною із депутатським мандатом. Проте вказане пояснюється скоріше природою правового статусу народного депутата України, аніж природою адвокатської професії. Водночас, адвокатам не забороняється бути депутатами місцевої ради від будь-якої політичної партії.

З викладеного можемо зробити проміжний висновок, що принцип політичної нейтральності не застосовується до адвокатської діяльності. Тобто адвокат має право демонструвати свої політичні погляди, бути членом політичної партії, бути депутатом місцевої ради. Вказана відмінність адвокатської професії від суміжних правничих професій, на нашу думку, пояснюється перш за все особливою природою адвокатської професії, на чому неодноразово наголошувалось. Інакше кажучи, представники адвокатської професії, не будучи працівниками органів публічної влади, керуються загальноправовим принципом диспозитивності, який проявляється, зокрема, у тому, що адвокат, за замовчуванням, може відмовитися від прийняття доручення на виконання, може самостійно обирати собі клієнтів та спосіб захисту їхніх прав та інтересів. Саме це різке відрізняє адвокатів від прокурорів і суддів, які відповідно до конституційних приписів зобов'язані

діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Обмеження свободи вираження поглядів адвокатами, які все ж таки мають місце, обумовлені зовсім іншим підґрунтям. Ст. 12 Правил адвокатської етики прямо вказує на те, що адвокат повинен з повагою ставитись до адвокатської професії. Вказана норма перераховує особливості діяльності адвоката, що повинні утверджувати повагу до адвокатської професії. З-поміж іншого вказується, що адвокат не повинен вчиняти дій, спрямованих на обмеження професійних прав адвокатів, незалежності адвокатської професії, честі, гідності та ділової репутації своїх колег, підрив престижу адвокатури та адвокатської діяльності.

Екстраполюючи вказану норму на тему нашої наукової розвідки, слід зазначити, що адвокат не має права допускати висловлювання, які так чи інакше наносять шкоду окремому адвокату, адвокатури в цілому, престижу адвокатської професії тощо. Подібні висловлювання або вираження таких думок адвокатом іншим чином (наприклад у соціальних мережах) є дисциплінарним проступком, тобто підставою для притягнення такого адвоката до дисциплінарної відповідальності, що передбачена п. 3 ч. 2 ст. 34 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [2].

Правила адвокатської етики опосередковано вказують також, адвокат повинен з відповідною повагою ставитись не тільки до інших адвокатів, а й до представників інших юридичних професій. Так, ст. 46 Правил адвокатської етики встановлює особливості культури поведінки адвоката у відносинах з іншими учасниками судового провадження, серед яких необхідно виокремити тактовність, стриманість, коректність, ввічливість тощо. Ст. 48 Правил адвокатської етики вказує, що адвокату забороняється робити завідомо неправдиві заяви стосовно суті доручення, фактичних обставин, що мають до нього відношення. Ст. 50 Правил адвокатської етики містить загальні вказівки щодо етичних аспектів відносин адвоката з іншими особами.

Як бачимо, вираження поглядів адвокатами обмежено відповідними нормами галузевого закону та нормами Правил адвокатської етики на мінімальному рівні. Такі обмеження здебільшого зводяться до того, що адвокат має відповідати високим морально-етичним стандартам. Інакше кажучи, адвокати не можуть допускати висловлювання або інші вираження своїх думок, що паплюжать честь, гідність, ділову репутацію та авторитет інших адвокатів, представників інших юридичних професій, та будь-яких осіб взагалі.

Враховуючи сутність адвокатської діяльності, ми розуміємо, що нерідкими є випадки, коли адвокати у своїй професійній діяльності або поза нею допускають висловлювання, які містять критику існуючих судової та правоохоронної діяльності, діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Часто такі висловлювання кваліфікуються органами адвокатського самоврядування як дисциплінарний проступок адвоката, що тягне за собою накладення дисциплінарного стягнення на адвоката. На нашу думку, така практика є досить дискусійною. У розрізі вказаного питання необхідно дослідити практику ЄСПЛ у вказаній сфері.

Право свободи вираження поглядів є одним з фундаментальних прав особи, однак професія адвоката, як і політика чи журналіста, вносить певні корективи у реалізацію даного права. У свою чергу, правова природа таких обмежень різниться. У адвокатів особлива роль у судовій системі, і як констатує ЄСПЛ у справі «Моріс проти Франції» адвокати мають право, зокрема, коментувати на публіці процес правосуддя, якщо тільки їх критика не виходить за дозволені рамки. Ці рамки обумовлені звичайними обмеженнями, які застосовуються до поведінки членів адвокатської спільноти з особливим посиленням на «гідність», «честь», «чесність» і «повагу до справедливого здійснення правосуддя». Такі обмеження спрямовані на захист судової системи від невинуватих чи необґрунтованих нападів, підтримки авторитету судової влади, забезпечення взаємоповаги суддів та адвокатів. У свою чергу, ЄСПЛ наголошує на відокремленні обґрунтованої критики та образи. Якщо єдиною метою вираження поглядів є образа суду, то накладення покарання не буде вважатися втручанням у право вираження поглядів адвокатами [5].

Також звертає на себе увагу рішення ЄСПЛ у справі «Багіров проти Азербайджану» (заяви № 81024/12 і № 28198/15). Суть вказаної справи полягає у тому, що адвокат Багіров висловлював свої погляди на жорстокість працівників поліції в окремо взятому випадку, закликав до мирних протестів проти жорстокості поліції та вказував на деякі проблеми у функціонуванні судової системи Азербайджану. Такі висловлювання адвоката були вчинені публічно, а згодом – були опубліковані у засобах масової інформації. Національні органи адвокатського самоврядування сприйняли вказані висловлювання адвоката як такі, що порушують принцип конфіденційності спілкування адвоката з клієнтом.

Спочатку адвоката було відсторонено від права на зайняття адвокатської діяльності, а згодом – позбавлено статусу адвоката. Адвокат звернувся до національних судових органів, які стали на бік адвокатського самоврядування та відмовили у задоволенні позовних вимог адвоката, незважаючи на той факт, що відомості, висловлені адвокатом, вже були публічно оголошені клієнтом адвоката. Адвокат звернувся до ЄСПЛ, який своїм рішенням від 25.06.2020 визнав наявність порушень прав адвоката, що передбачені ст.ст. 8, 10 Конвенції про захист прав та основоположних свобод.

З-поміж іншого ЄСПЛ вказав таке: втручання в діяльність адвоката шляхом відсторонення його від адвокатської діяльності та позбавлення його права на зайняття адвокатською діяльністю не було передбачене законом, з огляду на те, що адвокат не порушив жодної норми відповідного національного закону, оскільки не розголосив жодної інформації, що складає предмет адвокатської таємниці. ЄСПЛ не бачить жодного положення національного законодавства, яке б перешкоджало адвокату закликати до мирних протестів проти жорстокості поліції з метою запобігання насильству.

У процесі судового розгляду Уряд держави-відповідача визнав, що позбавлення адвоката права на зайняття адвокатської діяльності було занадто суворим заходом не є співмірним із тими висловлюваннями, які допустив адвокат.

Специфічний статус адвокатів надає їм центральне місце в здійсненні правосуддя в якості посередників між громадськістю та судами. Ця особлива роль адвокатів, як незалежних професіоналів при здійсненні правосуддя, тягне за собою низку обов'язків, особливо в тому, що стосується їхньої поведінки. Хоча адвокати підлягають обмеженням, пов'язаним з їх професійною поведінкою, яка повинна бути обачною, чесною і гідною, вони також користуються винятковими правами і привілеями, які можуть бути різними в різних юрисдикціях, але серед яких зазвичай є певна частка терпимості до доводів, які використовуються в суді [6].

Вказане рішення ЄСПЛ є показовим з огляду на те, як суд характеризує адвокатську професію та визначає особливості поведінки адвоката загалом. Формулювання, використані ЄСПЛ можуть бути імплементовані у національне законодавство шляхом внесення відповідних змін. У даному конкретному випадку цінність рішення ЄСПЛ полягає також у тому, що суд скрупульозно дослідив межі свободи вираження адвокатом поглядів та особливості віднесення окремих відомостей до предмету адвокатської таємниці. Особливості обмеження свободи вираження поглядів адвоката полягає у тому, що такі обмеження не можуть бути детально формалізовані у нормативно-правових актах.

Необхідно підкреслити наступний факт: незважаючи на те, що такі обмеження є мінімальними та загалом знаходяться у площині загальнолюдських моральних цінностей, адвокати зобов'язані дотримуватись таких обмежень постійно – як у своїй професійній діяльності, так і у громадській, публіцистичній, науковій, викладацькій діяльності та інших видах діяльності. Навіть у побуті, у родинному колі, у колі друзів, перебуваючи у відпустці, тощо адвокати зобов'язані контролювати свої висловлювання та інші вираження своїх думок з метою недопущення завдання шкоди честі, гідності, діловій репутації та авторитетові інших адвокатів, представників інших юридичних професій, та будь-яких осіб взагалі.

Більше того, вказані обмеження поширюються і на помічників адвокатів, стажистів адвокатів, та інших осіб, що перебувають у трудових відносинах із адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням.

Висновки. Свобода вираження поглядів адвокатами обмежена законодавцем та адвокатською спільнотою на мініальному рівні, що загалом відповідає природі адвокатської професії як такої та свідчить про особливий зв'язок між адвокатурою в особі адвоката та суспільством в особі клієнта. Ні галузевий закон, ні Правила адвокатської етики не містять окремої норми, яка б визначала особливості правового регулювання свободи вираження поглядів адвокатами. Проте ми не можемо сказати, що законодавець та адвокатська спільнота взагалі не приділяють уваги цьому питанню. Так, у вказаній нормативних актах особливості свободи вираження поглядів адвокатами «розпорошені» різними статтями, що, водночас, не ускладнює значним чином дослідження свободи вираження поглядів адвокатами.

Втручання у право на свободу вираження поглядів адвоката закріплені в усталеній практиці ЄСПЛ та ґрунтуються на балансі між захистом свободи слова та захистом судової влади. Реалізуючи своє право на свободу висловлювань адвокат повинен чітко усвідомлювати можливі варіанти та

перспективи кожного сказаного слова, як у процесі здійснення своєї професійної діяльності, так і поза нею.

Література

1. Конституція України : чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 01.05.2023 : (ОФІЦІЙНИЙ ТЕКСТ). К. : Правова єдність, 2023. 79 с.
2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI (зі змінами та доповненнями станом на 01.05.2023). URL: <http://surl.li/bvzhp>
3. Правила адвокатської етики : затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів 09.06.2017, зі змінами, затвердженими З'їздом адвокатів України 15.02.2019. URL: <http://surl.li/bvzhu>
4. Про статус народного депутата України : Закон України від 17.11.1992 № 2790-XII (зі змінами та доповненнями станом на 01.05.2023). URL: <http://surl.li/bcqbq>
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі MORICE v. FRANCE (заява № 29369/10) від 23.04.2015. URL: <http://surl.li/hfwab>
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі BAGIROV v. AZERBAIJAN (заяви № 81024/12 та № 28198/15) від 25.06.2020. 37 с. URL: <http://surl.li/hewbx>

Анотація

Бондар І. В., Басюк Ю. М. Свобода вираження поглядів адвокатами: теоретико-прикладний аспект. – Стаття.

У статті висвітлюються питання щодо застосування свободи вираження поглядів адвокатами як одного з найменш досліджених аспектів адвокатської діяльності. Свобода вираження поглядів адвокатами з одного боку полягає насамперед у гарантуванні цього конституційного права з боку законодавця. Таке гарантування ґрунтується передусім на тому, що адвокат у першу чергу є людиною і громадянином, а тому за замовчуванням користується всіма конституційними правами людини і громадянина, що встановлені законом.

У статті підкреслено, що адвокатська професія є особливою за своєю природою, що пояснюється її соціальним характером. Свобода вираження поглядів адвокатами має свої обмеження. Природа таких обмежень впливає із високих морально-етичних вимог, що встановлюються державою та суспільством. Адвокатура та кожен окремий адвокат як її представник є індикатором рівня демократії у громадянському суспільстві. Належні умови діяльності адвокатури у правовій державі є одним з основних показників рівня захищеності прав і свобод людини і громадянина.

У статті доведено, що певні обмеження свободи вираження поглядів адвокатами мають місце і опосередковано закріплюються Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Правилами адвокатської етики. В сучасних умовах такі межі мають бути доповнені та деталізовані. Тим не менше у наукових колах точаться дискусії щодо характеру і природи меж свободи вираження поглядів адвокатами та доцільності введення у галузеві нормативно-правові акти, зокрема у Правила адвокатської етики, окрему норму, що встановлювала б та деталізувала б межі свободи вираження поглядів адвокатами.

У статті констатується, що випадки порушення адвокатами наявних меж свободи вираження ними своїх поглядів є непоодинокими. Випадки розголошення адвокатом відомостей, які адвокат не мав права висловлювати, негативно відображаються на адвокатурі загалом та на репутації окремого адвоката. Такі випадки мають бути мінімізовані. За розголошення таких, адвокат має неминуче притягуватись до дисциплінарної відповідальності – особливо, якщо такі відомості становлять предмет адвокатської таємниці.

У статті проаналізовано окремі правові позиції ЄСПЛ, які дозволяють зіставити та порівняти випадки, коли висловлювання адвоката знаходяться в межах конституційного права на свободу вираження поглядів і думок, та випадки, коли висловлювання адвоката негативно відображаються на авторитеті адвокатури та виходять за межі, встановлені галузевими нормативно-правовими актами. Вказані правові позиції дозволяють запровадити загальноєвропейські підходи до визначення свободи вираження поглядів адвокатами та встановлення її меж.

У статті запропоновано заходи, які дозволять вдосконалити правозастосування у сфері встановлення меж свободи вираження поглядів адвокатами шляхом уточнення та тлума-

чення наявних меж. Найбільш досконалим заходом є закріплення окремої норми у Правилах адвокатської етики, яка врегулює досліджувані суспільні відносини.

Ключові слова: адвокат, суд, адвокатська етика, свобода вираження поглядів адвокатами, межі свободи вираження поглядів адвокатами, адвокатська таємниця.

Summary

Bondar I. V., Basyuk Yu. M. Freedom of expression of views by lawyers: theoretical and applied aspect. – Article.

The article highlights issues regarding the application of freedom of expression by lawyers as one of the least researched aspects of advocacy. Freedom of expression of views by lawyers on the one hand consists primarily in the guarantee of this constitutional right by the legislator. Such a guarantee is based primarily on the fact that a lawyer is first and foremost a person and a citizen, and therefore by default enjoys all the constitutional rights of a person and a citizen established by law.

The article emphasizes that the legal profession is special in nature, which is explained by its social character. Freedom of expression by lawyers has its limits. The nature of such restrictions stems from high moral and ethical requirements established by the state and society. The Bar and each individual lawyer as its representative is an indicator of the level of democracy in civil society. Adequate conditions for the legal profession in a state governed by the rule of law are one of the main indicators of the level of protection of the rights and freedoms of a person and a citizen.

The article proves that certain restrictions on the freedom of expression of opinions by lawyers exist and are indirectly established by the Law of Ukraine «On Advocacy and Advocacy» and the Rules of Lawyer Ethics. In modern conditions, such boundaries should be supplemented and detailed. Nevertheless, there are discussions in scientific circles about the nature and nature of the limits of the freedom of expression of opinions by lawyers and the expediency of introducing a separate norm into the sectoral normative legal acts, in particular into the Rules of Advocate Ethics, which would establish and detail the limits of the freedom of expression of opinions by lawyers.

The article states that cases of violations by lawyers of existing limits of freedom of expression of their views are not isolated. Cases of disclosure by a lawyer of information that the lawyer had no right to disclose have a negative impact on the legal profession as a whole and on the reputation of an individual lawyer. Such cases should be minimized. For disclosing such information, the lawyer must inevitably be subject to disciplinary liability – especially if such information constitutes the subject of lawyer's secrecy.

The article analyzes separate legal positions of the ECHR, which allow comparing and comparing cases when the lawyer's statements are within the limits of the constitutional right to freedom of expression of views and opinions, and cases when the lawyer's statements reflect negatively on the authority of the legal profession and go beyond the limits established by legal acts. The specified legal positions make it possible to introduce pan-European approaches to defining the freedom of expression of opinions by lawyers and establishing its limits.

The article proposes measures that will improve law enforcement in the area of setting the limits of freedom of expression by lawyers by clarifying and interpreting the existing limits. The most perfect measure is to enshrine a separate norm in the Rules of Advocate Ethics, which will regulate the studied social relations.

Key words: lawyer, court, lawyer's ethics, freedom of expression of views by lawyers, limits of freedom of expression of views by lawyers, lawyer's secrecy.